

УДК 159.923.4

А. О. Курбатова,
аспірантка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРАВИЛЬНОГО ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ

У статті проаналізовано психологічні фактори, що впливають на вибір професії. Показано роль мотивації при виборі професії та умови її правильного вибору.

Ключові слова: вибір професії, професійне самовизначення, мотивація вибору професії, внутрішня мотивація, зовнішня мотивація.

Проблемою вибору професії займався багато дослідників. Із відомого розмаїття підходів у визначенні чинників вибору професії особливої уваги, на нашу думку, заслуговує класифікація М. Вебера [5], за якою соціальні дії, яким є і соціально-професійний вибір, розмежовуються на *цілераціональні* соціально-професійні вибори, в основі яких лежить очікування певної поведінки, предметів зовнішнього світу та інших людей і які використовують певні «вимоги» та «засоби» для досягнення раціонально визначеної та добре продуманої мети, та *ціннісно-раціональні* вибори, що ґрунтуються на цінності певної поведінки, незалежно до чого вона призведе. Цілераціональні вибори мотивуються майбутнім, перспективами та конкретними цілями людини, тоді як ціннісно-раціональний вибір є лише засобом досягнення інших цілей. Запропонована Вебером класифікація соціальної дії, звичайно, не дає всіх варіантів орієнтації дій.

Умовою цілеспрямованості є диференційоване ставлення до світу. У разі цілераціонального вибору інформація обробляється з урахуванням наміченої мети. Така обробка інформації залежить від конкретного мотиву. В ситуації професійного вибору смисловий мотив спрямовує інформацію або в русло «переваг» професії та її можливостей, або в русло відповідності своїх, суб'єктивно оцінюваних здібностей та якостей зі змістом професії. У разі ціннісно-раціонального вибору для людини значущі ті відомості про об'єкт, які підтверджують, що вибір не буде перебувати у суперечності з іншими, домінуючими цінностями. Сама ситуація вибору активує пошук інформації, способи отримання інформації стають дедалі

суб'єктивнішими. Цілеспрямовані вибори відрізняються активною роллю суб'єкта в пошуках інформації, а інформаційне насичення залежить від ступеня вираженості, інтенсивності мотивів, до яких би мотивів вони не належали — до мотивів-стимулів чи до смислоутворюючих мотивів. Таким чином, в індивідуальній свідомості реальність формує різні спрямування діяльності, різні цілі, бажання, мотиви.

Значний вплив на вибір професії має інформаційне поле, в якому перебуває конкретна людина. А мотиви виборів, своєю чергою, впливають на активність суб'єкта в пошуках інформації. Сама здатність людини виділяти в оточуючому світі сукупність значущих об'єктів та ситуацій дає змогу успішно здійснювати ситуацію вибору: зовнішній світ конкретизується, утворює індивідуальний світ на основі сформованих потреб, які і є причинами вибору. Сформовані потреби поширюють свою значущість на різні об'єкти (ситуації, події), і тому людина може задовольнити одну й ту саму потребу за рахунок різних об'єктів середовища та в різних ситуаціях. Багаточисленні вибори, які здійснює Людина, є вибором засобів і способів для задоволення потреб. Мотив формується на основі актуальних потреб та особливості ситуації. Сукупність потреб особистості і реальних ситуативних умов є тим основним фактором, який впливає на вибір діяльності суб'єкта. Вибір життєвого шляху обмежується реальними обставинами, людина далеко не завжди приймає рішення вільно, буває так, що те чи інше рішення вона має робити під тиском обставин. Ступінь вільного особистісного вибору пов'язаний із рівнем суспільного розвитку.

В. Т. Циба [10] зазначає, що сформованість потреб індивіда реалізується в конкретних умовах його життя. Самоформування потреб пов'язано з особливостями життєдіяльності людини, з ними пов'язана і їх реалізація, але обмежує певною мірою їх пошук. Суб'єктивні наміри та переважання людини реалізуються в межах певної технологічної соціально-економічної системи. Тобто соціокультурна система, в якій перебуває Людина, задає орієнтири її діяльності. Сукупність потреб особистості в реальних ситуаційних умовах є тим основним фактором, який впливає на вибір діяльності суб'єкта, але для ініціації поведінки недостатньо мати актуалізовану потребу, мало мати предмет потреби, необхідна наявність багатьох внутрішніх і зовнішніх факторів з тим, щоб поведінка виникла й успішно завершилась.

Розглядаючи різні фактори впливу на професійне самовизначення, слід виділити фактори, що змушують здійснювати ті чи інші вибори, діяти певним чином.

У ситуації професійного вибору такими факторами є насамперед матеріальні, економічні залежності людини, але сюди треба віднести і дії інших обставин у житті людини. В умовах жорсткого впливу зовнішніх умов (сюди можна віднести і фізичний стан, і можливості людини) цілераціональні вибори або пов'язані з цілями, бажаннями, завданнями, не відображаючими смислової сутності предмету вибора, або вони стають вибором «не зважаючи ні на що», вибором, коли мета депривована умовами їх реалізації.

Наразі на систему цінностей, вибір типу життєвої кар'єри, бажаності або доступності того чи іншого статусу став впливати сильний і універсальний регулятор — зміна соціальних умов. У ситуації погіршення матеріальних умов молодь дедалі більшого значення надає умовам життя, що можливо зрозуміти, враховуючи рівень статків та комфорту. З цих позицій оцінюється і майбутня професія.

Так, у дослідженнях В. Г. Немировського [7] в мотивах вибору професії проглядається образ бажаного майбутнього, який тісно пов'язаний з таким мотивом, як «велика зарплата». Оцінке підкріплення вибору пов'язано не тільки з індивідуальним досвідом, але й з оцінками, які входять у фонд культури суспільства. Емоції виконують не лише індивідуально-оцінну, а й соціально-регулятивну функцію. Людина в своєму виборі орієнтується на очікування соціуму, на оцінки інших людей, на їхнє схвалення, в будь-якому випадку будь-яка дія, всякий вибір на тому чи іншому етапі отримує оцінку з боку суспільства, тому стратегія поведінки будується і з урахуванням оцінок інших людей. Ці оцінки впливають на індивідуальні оцінки варіантів вибору. В ситуації професійного вибору одним із головних об'єктів оцінки є статус, який займає певна професія в соціальній структурі.

При вивченні мотивації вибору професії людиною розрізняють:

— **її рівні** — соціальний та внутрішній (внутрішньо усвідомлені та неусвідомлені спонуки) [А. Г. Здравомислов, В. Г. Рожин, В. А. Ядов, М. Х. Титма, К. Замфір та ін.];

— **її ставлення до діяльності** — «зовнішня» та «внутрішня» мотивація [В. Ф. Моргун, А. Л. Свенцицький, А. Величко, В. Подмарков, В. Штольберг, Є. В. Шорохова та ін.].

Для пояснення градації мотивації вибору професії, як вважають А. І. Зеліченко [1], та А. Г. Шмельов [13], потрібно звертатися до

вивчення впливу мотиваційних факторів, які визначають внутрішню бажаність чи розумну необхідність певного вибору. Зокрема, вони виділяють **внутрішні** фактори, до яких відносять: *власне професійні фактори* (предмет праці, процес праці, результат праці), *умови праці* (соціальні, організаційні, територіально-географічні, фізичні), *можливості, що надаються професійною сферою для реалізації позапрофесійної мети* (спілкування, психічний розвиток, збереження та зміцнення здоров'я, відпочинок і розваги, отримання матеріальних благ, досягнення бажаного соціального статусу, суспільна робота тощо).

До **зовнішніх** мотиваційних факторів автори відносять: *фактори тиску* (вимоги об'єктивного характеру, рекомендації, поради), *фактори притягування-відштовхування* (прикладні, звичні еталони «соціальної престижності»), *фактори інерції* (звичні заняття, стереотипи наявних соціальних ролей).

Успішність професійного становлення визначається характеристиками сформованості мотивації, якими є сила і стійкість структурних мотивів [В. І. Ковальов, В. М. Дружинін]. Під «силою» мотивів розуміється глибина їх усвідомленості (розуміння, прийняття) потреби і самого мотиву. Стійкість мотиву оцінюється за його наявністю в різних видах діяльності і за збереженням його впливу на поведінку та діяльність у різних ситуаціях. Тому, на думку В. І. Ковальова та В. Н. Дружиніна, мотивація вибору професії повинна мати дворівневу структуру, а саме:

- рівень мотивів професійної підготовки;
- рівень мотивів професійної діяльності.

Причому, перший рівень повинен підпорядковуватися другому. У протилежному разі, якщо виникають мотиваційні кризи особистості, які призводять до зниження ефективності навчання та перебудови мотивації особистості. У тих випадках, коли професійне самовизначення сприймається людиною як необхідність, а вибір професії детермінується зовнішніми мотиваційними факторами, надалі професійна діяльність виявляється відстороненою від внутрішніх структур особистості. Це характеризує зниження активності й спричинює внутрішньоособистісні конфлікти.

У ситуації професійного вибору одним із головних впливів оцінювання є статус, який займає професія у соціальній структурі. Так, Т. Гоббс використовує такий спеціальний термін як «деліберація» для визначення процесу формування професійної спрямованості.

На етапі професійного пізнання людина обмірковує свій вибір, формує свої уявлення про престижність професії, яка розглядається як один із феноменів суспільної свідомості, що має вплив на професійний вибір, професійне становлення, на соціальну мобільність людини у сфері трудової зайнятості.

У соціологічній літературі [6; 7; 11] описана ієрархія престижу професій в суспільній свідомості, залежність шкали престижу від соціально-демографічних факторів, висунута проблема змісту престижу професій. На престиж професії впливають інтелектуальний зміст і творча сутність, перспективність вдосконалення освіти, саморозвиток, кваліфікація, матеріальне забезпечення, санітарно-гігієнічні та соціально-психологічні умови, за яких спеціаліст виконує свої функції. Г. М. Мкртчян [6], А. Е. Чірікова у [11] визначають етап професійної підготовки у ВНЗ як складний перехід від професійних очікувань до «ревізії» раніше сформованих уявлень про обрану професію. Самосвідомлювання виникає в ході розвитку свідомості особистості, мірою того як вона стає самостійним суб'єктом. Самостійність суб'єкта виражається у можливості самостійно ставити перед собою цілі та задачі, спрямовувати свою діяльність. Розвиток самосвідомості проходить низку етапів, від «наївного неусвідомлення» до «поглибленого самопізнання», яке поєднується із самооцінкою. Складні психічні якості людини створюють дві основні групи: характерологічні якості та здібності. Перша пов'язана із спонукальною (мотиваційною) стороною діяльності, друга — з організаційно-виконавчою стороною регуляції поведінки. Професійні вибори певною мірою містять такі самооцінки, які вказують людині на можливі та неможливі для неї вибори, формують апріорне уявлення людини про «ціну» свого вибору. Питання про внутрішню зумовленість вибору — це питання, в першу чергу, про здібності. Здібності людини, перебуваючи в певній залежності від зовнішніх умов, від досвіду життєдіяльності, не є просто відображенням цих умов, не є накопиченими знаннями та вміннями. Від зовнішніх умов здібності залежать тому, що перші допомагають або творять перепони для їх розвитку, впливають на динаміку їх прояву.

Ставлячи знак рівняння між термінами «правильний» вибір і «свідомий» вибір, Є. А. Клімов у [2; 3; 4] виокремлює три умови, на які слід зважати при виборі професії. Це «потрібний», «здібний» і «схильний». Урахування кожної з цих умов, звичайно, не гарантує

правильного вибору професії, але слід брати до уваги всі три умови разом.

Варто зазначити, що в момент вступу до ВНЗ в абітурієнтів немає досвіду професійної діяльності, немає повної інформації про професію, немає можливості об'єктивно співвіднести свої можливості та вимоги професії. Як на головний фактор, що обмежує можливість існування свідомого вибору на етапі професійного самовизначення, можна вказати відсутність повної, об'єктивної, адекватної інформації про зміст сутності професії, її можливості щодо особистісного потенціалу людини та її потреб. Формування мотивів професійного самовизначення, мотивів вступу до ВНЗ відбувається на цьому фоні. Як зазначає В. Д. Шадриков [12], одним із головних джерел помилок у виборі професії є нечітка мета, що призводить до перебування мотивації в динаміці.

Результати досліджень, які проводив В. А. Ядов, показують, що успішність освоєння нового фаху спостерігається тоді, коли вибір спонукається мотивами, які мають зв'язок зі значущими ціннісними орієнтаціями та установками особистості, що також вказує на необхідність формування внутрішньої мотивованості професійного вибору.

Отже, доходимо висновку, що вибір професії, з психологічної точки зору, тісно пов'язаний з наявністю внутрішньої мотивації вибору. Виходячи з із зазначеного, для переведення зовнішньої мотивації на внутрішній рівень важливим завданням є вивчення особливостей формування мотивації вибору професії і факторів впливу на вказаний процес.

Мотивація вибору професії формується під впливом соціальних та внутрішніх факторів, вона здійснюється з урахуванням минулого досвіду та з позицій очікуваного майбутнього, в її побудові значну роль відіграють емоційні, пізнавальні та вольові компоненти. Значення дослідження особливостей формування мотивації обґрунтовується положеннями про взаємозв'язок мотивації з професійним навчанням та процесами професіоналізації особистості і спрямовується на виділення тих факторів, які забезпечують ефективність даних процесів з метою впливу й управління їх формуванням під час професійної орієнтації.

Саму ж послідовність етапів вибору професії можна подати таким чином:

- виникнення проблеми, її суб'єктивне розуміння та ставлення до неї;

- оцінювання можливих варіантів її розв'язання;
- вибір оптимальної альтернативи та визначення її суб'єктивних афективно-когнітивних критеріїв;
- формування психологічної готовності до її прийняття, що забезпечує узгодження внутрішніх структур і зовнішньої необхідності;
- здійснення вибору.

Психологічний механізм детермінації вибору професії, таким чином, представлено через співвіднесення мотиву й мети. Оскільки мета є особистісним утворенням, пов'язаним із мотивами, здібностями людини та вимогами, що поставлені перед нею, при перевазі компонентів «треба» вона буде нечіткою, недостатньо конкретною чи неповною. Це впливає з того, що наявні якісна своєрідність мотивації, сила, стійкість, залишатимуться низькими, оскільки дане досягнення не є внутрішньо необхідним.

В статье проанализированы психологические факторы, влияющие на выбор профессии. Показаны роль мотивации при выборе профессии и условия ее правильного выбора.

Ключевые слова: выбор профессии, профессиональное самоопределение, мотивация выбора профессии, внутренняя мотивация, внешняя мотивация.

In article psychological factors trades influencing a choice are analyzed. The role of motivation is shown at a choice of a trade and a condition of a correct choice.

Key words: choice of trade, professional self-determination, motivation of a choice of a trade, internal motivation, external motivation.

Література

1. Зеличенко А. И. Психология духовности. — М., 1996.
2. Климов Е. А. Введение в психологию труда — М., 1988. — 158 с.
3. Климов Е. А. Как выбирать профессию. — М., 1990. — 158 с.
4. Климов Е. А. Путь в профессию: психология профессионального самоопределения. — Ростов-н/Д: Феникс, 1996. — 512 с.
5. Концепции деятельности в социологии К. Маркса и М. Вебера. — М.: Канон, 2002. — 120 с.

6. Мкртчян Г. М. Стратификация молодежи в сферах образования, занятости, потребления // Социологические исследования. — 2005. — № 2. — С. 104–113.
7. Немировский В. Г. Общая социология : учеб. пособ. — Ростов н/Д. : Феникс, 2004.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. — К., 2003.
9. Социальная психология / А. В. Петровский, В. В. Абраменкова, М. Е. Зеленова и др. — М., 1987.
10. Циба В. Т. Системна соціальна психологія : навч. посіб. — К. : Центр навч. літ-ри, 2006. — 328 с.
11. Чирикова // Социс. — 2004. — № 10. — С. 80–86.
12. Шадриков В. Д. Психологический анализ деятельности. — Ярославль : Изд-во ЯрГУ, 1979. — 91 с.
13. Шмелев А. Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности. — М., 1983.

С. Д. Яковлева,
кандидат медичних наук, доцент

СТАН ВИЩИХ ПСИХІЧНИХ ФУНКЦІЙ І ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ ДІТЕЙ, ХВОРИХ НА ДЦП

У статті розглянуто стан вищих психічних функцій дітей із дитячим церебральним паралічем. Експериментально отримані дані нейродинаміки та їхнього впливу на розумову працездатність, що має важливе значення при формуванні здатності до засвоєння системи навчальних знань і соціалізації цієї категорії дітей.

Ключові слова: дитячий церебральний параліч, стан вищих психічних функцій, рухові розлади, розумова працездатність, навчальна діяльність.

Категорія дітей з особливими потребами є найбільш соціально незахищеною частиною суспільства. Серед дітей із вадами розвитку значну частку становлять діти з дитячим церебральним паралічем (ДЦП).

Діагноз ДЦП включає в себе цілу низку захворювань, пов'язаних із порушенням опорно-рухового апарату, які посідають одне